

A szeretet köztársasága¹

Vajda Zoltán könyve egy irigylésre méltóan szisztematikus szakmai építkezés eredménye. A Szegedi Tudományegyetem Angol–Amerikai Intézete Amerikanisztikai Tanszéke habilitált docensének szakmai érdeklődése – pályakezdése néhány évétől eltekintve – a korai amerikai történelem, azon belül pedig a politikai eszmetörténet kutatása felé irányult. A szegedi történész e tudományos törekvéseinek összegzését jelenti az alább bemutatandó kötet, amely a szerző 2014-ben megvédett habilitációs értekezésén alapszik.

Vajda Zoltán könyve kapcsán kétféle értelemben beszélhetünk összegzésről. Egyrészt tematikai tekintetben, amennyiben eddigi kutatási területeit foglalta össze a kötetben. Vajda munkája esetében azonban messzemenően nem az eddig általa vizsgált témák rutinszerű egymás mellé rendezéséről van szó, hanem arról, hogy azokat egységes megközelítéssel és egységes elméleti keretbe illesztve, a szintetizálás igényével mutatja be. Az egységes megközelítést a szentimentalizmus korai amerikai politikai gondolkodásra gyakorolt hatásának vizsgálata jelenti, az egységes elméleti keretet pedig Daniel Wickbergnek, illetve Fonna Forman-Brazilinak a szegedi történész által összekombinált teóriája szolgáltatja.

Amint arra Vajda Zoltán is rámutat, a korai amerikai politikai gondolkodás „szentimentális szemüvegen” keresztül történő olvasatára nem ő tette az első kísérletet, hanem ennek már kiterjedt hagyománya alakult ki az egyesült államokbeli politikai eszmetörténet-írásban. A szegedi historikus könyvének újdonságát egyrészt az adja, hogy nem csupán egy rövidebb időszakra vagy egyetlen személyre vonatkoztatva alkalmazza a szentimentalizmus látásmódját, hanem munkájával nagyobb időtávot átfogva, az új szövetségi alkotmány kidolgozásától (1787) a 19. század közepéig tartó időszakot vizsgálja. Másrészt pedig ő az első, aki Daniel Wickberg, illetve Fonna Forman-Brazilai elméleti segítségével rendezte egységes elméleti keretbe ezt a meglehetősen szerteágazó anyagot.

Könyve bevezetésében műve szerkezeti felépítését vázolja fel a szerző, majd a második fejezetben a szentimentalizmus ó- és újvilágbeli elterjedését mutatja be. Ezzel igazolja annak a szentimentális kulturális háttérnek a létezését, amely a 18. század végi, 19. század eleji egyesült államokbeli politikai gondolkodásra is hatással volt, s amelynek jelenségeit a harmadik fejezetben bemutatott elméleti keretbe illesztve elemzi.

Vajda egyik elméleti ihletője, Daniel Wickberg két ellentétpár segítségével fejtette ki a szimpátia típusaira vonatkozó elméletét. Egyrészt a szimpátia premodern (organikus), illetve modern (látvány alapú) változatát különböztette meg. Az első esetében „az egymás-

¹ Vajda Zoltán: *A szeretet köztársasága. A szentimentalizmus hatása az Amerikai Egyesült Államok korai időszakának politikai gondolkodásában*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017. 210. p. (Amerika tegnap és ma.)

sal együttérző entitások közötti kötelékek nem akaratlagosak: az »együttérés« a köztük lévő organikus kapcsolat révén automatikusan jön létre” (29. o.). A felvilágosodás hatására kezdett kialakulni a modern látvány alapú szimpátia, amikor „már nem a közös, organikus egyezéshez való tartozás az, ami a szimpátiát mint eleve adott affinitást generálja, hanem a percepció, vagyis a megfigyelő és a megfigyelt közötti vizuális vagy egyéb érzékeken alapuló kapcsolat létrejötte” (30. o.). Másrészt, a szimpátia partikuláris és univerzális változatait állította szembe egymással Wickberg. Az előbbi szerint „szimpátia olyan személyek között jöhet létre, akik ugyanahhoz az identitáscsoporthoz tartoznak, és így elkülönülnek más identitástól”. Ugyanakkor „az univerzális szimpátia hatóköre túlnyúlik az egyes identitáscsoportok határain, és a különböző entitások közötti vonzalom és együttérés lehetőségét hangsúlyozza” (31. o.). A texasi eszmetörténész a két ellentétpárt össze is kapcsolta egymással, mégpedig oly módon, hogy „a szimpátia partikuláris változata inkább a premodern verzióhoz áll közelebb, míg az univerzális a modern, percepcióra, tudatosságra és interperszonalitásra épülő változathoz köthető” (31. o.).

Vajda Zoltán Wickberg „alapelméletét” Fonna Forman-Brazilai Adam Smith (1723–1790) szimpátiafelfogásának tipizálására kigondolt rendszerével egészítette ki. Az utóbb említett szakember szerint a skót gondolkodónál „a szimpátia három térbeli dimenziója figyelhető meg: a »fizikai«, az »affektív«, valamint a »történeti-kulturális« térhez köthetőek a szimpátia megnyilvánulási formái, amelyek e három dimenzió eredőjeként jönnek létre” (32. o.). Vajda úgy találta, hogy Wickberg és Forman-Brazilai rendszerének „ötvözése lehetőséget nyújt annak megértésére, hogy a jelen munkában vizsgált gondolkodók politikai szentimentalizmusa miként viszonyult a szeretet differenciált felfogásához, illetve a proximitás mely változataira építve igyekeztek meghatározni az amerikai szeretetközösséget” (32. o.).

A szegedi eszmetörténész könyve negyedik fejezetében kezdett hozzá a fenti kombinált elméleti rendszer konkrét csoportokra, személyekre és irányzatokra történő alkalmazásához. Elsőként az 1787-ben kidolgozott szövetségi alkotmány ratifikálásának ellenzőit, az antiföderalistákat, illetve az alkotmány támogatóit, a föderalistákat vette górcső alá. Ami az első csoportot illeti, Vajda Zoltán arra a következtetésre jutott, hogy ők „a szimpátia és a szeretet fizikai teréből kiindulva a partikuláris szimpátia erejét hangsúlyozták, és többek között ezért tekintették eszményi köztársaságnak az egyes államokat” (69. o.). Az antiföderalisták úgy gondolták, hogy a tagállamok feletti szövetségi kormányzatban a képviselők túlságosan távol kerülnének választóiktól, s ezt csak egy nagy létszámú, „minél teljesebb képviselőt ellenőrizhetjük” (69. o.). Szemléletükben azonban az univerzális és a történelmi-kulturális szimpátia is fontos szerepet játszott, mivel ezek tették lehetővé számukra az egyes társadalmi csoportokat (szegények és középosztály) integráló szeretetközösség létrejöttét.

A föderalisták számára az egyik fő problémát az jelentette, hogy miként hidalják át a helyi szinten lévő választópolgárok és a tőlük szimbolikusan és a fizikai tér tekintetében is eltávolodott szövetségi kormányzat közötti szimpatikus távolságot. Úgy gondolták, hogy ezt a nehézséget nem az egész kormányzatot átfogó univerzális szimpátia felülről történő kiterjesztésével kell leküzdeni, hanem úgy, hogy – a helyi szinten élő választópolgárok partikuláris szimpátiáit elismerve – a szövetségi kormányzatnak „a nép saját szimpatikus terébe kell belépni, így törekedvén elnyerni szeretetét és szimpátiáját” (95. o.).

Vajda Zoltán az ötödik fejezetben kerített sort Thomas Jefferson szimpátiafelfogásának elemzésére. Ezen belül elsőként azt vette szemügyre, hogy a virginiai politikus szerint az őslakos amerikaiak közös szeretetközösségbe kerülhetnek-e az érényes amerikai köztársaság kebelén belül a fehér amerikaiakkal. Az Egyesült Államok harmadik elnöke úgy gondolta, hogy az indiánok asszimilálódhatnak a fehér társadalomba, ám ehhez néhány feltételnek meg kell

felelniük. Számára az egyik problémát az jelentette, hogy az önző indián férfiak barbár módon asszonyaikat kényszerítik a földművelő tevékenységre, amit civilizált társadalmakban a férfiak végeznek. Jefferson a skót felvilágosodás képviselői által kidolgozott fejlődési koncepciónak megfelelően úgy gondolta, hogy az őslakos amerikaiak csak akkor asszimilálódhatnak a fehér társadalomba és lehetnek annak egyenrangú tagjai, ha alacsonyabb rendű és barbár, főként vadászattal és halászattal jellemezhető gazdasági tevékenységükről áttérnek az erényes köztársaság viszonyaival leginkább összeegyeztethető földművelésre. Vagyis „az asszimiláció végső fázisában (...) az önző, barbár állapotból a szeretetre képes, földművelő fejlődési szakaszba jutott civilizált indián nők és férfiak házasság révén beolvadhatnak a fehér republikánus nemzetbe, a szeretet köztársaságába” (118. o.). Az önző, barbár indián férfiakra a szimpátia partikuláris verziója volt jellemző, ám „a mezőgazdasági életmódra való áttérés volt civilizációjuk záloga azzal, hogy asszonyaiknak nem kellett a barbaritás szeretetnélküliségében, az erő általi elnyomás alatt sínylődniük, hanem domesztikált tevékenységük révén, a férjeik által végzett földművelő tevékenységtől megkímélve, hasonlatossá válhattak az amerikai középosztálybeli fehér nők ideáltípusához” (119. o.). Így az indiánok – már a jeffersoni feltételeknek megfelelő körülmények között felnövekvő – ifjabb generációja alkalmassá válik arra, hogy fehér polgártársaival azonos szeretetközösségben éljen.

Más volt viszont a helyzet Jefferson felfogásában az afroamerikaiakkal. Róluk úgy vélte a virginiai politikus, hogy bizonyos – elsősorban észbeli – képességeiket tekintve nem vehetik fel a versenyt a fehérekkel, s számos fiziológiai tulajdonságuk tekintetében is jelentősen különböznek amazoktól. Ezen jellemzőik miatt „a feketék a rabszolgaság állapotából kikerülve nem tudták volna gyakorolni az univerzális szimpátia képességét a fehérek irányában”, s erre Jefferson csakis azt a megoldást látta, hogy a felszabaduló rabszolgákat ki kell telepíteni az Egyesült Államokból. A harmadik elnök elismerte, hogy a maguk körében, a fehérektől elkülönülve, a feketék képesek és jogosultak arra, hogy önálló nemzetté válva külön szeretetközösséget hozzanak létre, de „a virginiai rabszolgatartó a feketék társadalmát önálló nemzetként csak a jövőbeni generációk révén és távol a fehér szimpátia fizikai terétől tudta elképzelni” (136. o.).

Ami a függetlenné váló latin-amerikai országokat illeti, Jeffersonra nagy hatást gyakorolt az angolok és a brit származású amerikaiak önmeghatározásában is nagy szerepet játszó „fekete legenda” tézise, amely Amerika katolikus ibériai gyarmatosítóit „mohó, elvetemült és kapzsi, a hatalmukkal visszaélő, az indiánokkal kegyetlenkedő hódítókként” állította be (143. o.), szemben a szabad politikai berendezkedés keretei között élő protestáns, s ezért ilyen eszközöket kevésbé alkalmazó angolszászokkal. Ezt a terhes örökséget pedig még nem voltak képesek levetkezni a latin-amerikaiak, s ezért „Jefferson a spanyol-amerikaiakat egységesen olyan népnek képzelte, amely a gyarmati uralom következtében egyelőre nem képes önmagát kormányozni, mivel nem érte el a politikai és kulturális fejlettségnek azt a fokát, ami erre alkalmassá tette volna” (143. o.). Latin-Amerika lakóinak tehát alaposan meg kellett változniuk ahhoz, hogy „egy olyan történelmi-kulturális szimpatikus térbe kerüljenek, amely összhangban állt azzal a berendezkedéssel, mely záloga volt annak, hogy a közös amerikai kontinensre jellemző adottságokat kihasználva, komoly lépést tegyenek a republikánus millennium megvalósítása felé” (152. o.).

Amint arra Vajda Zoltán rámutatott, „a szentimentális nemzetfelfogás jeffersoni modellje a 19. század első felében alapvető átalakuláson ment át, melynek lényege a rabszolgaság kérdésköre hatására polarizálódó amerikai társadalom és politika megosztottságtudatának kialakulása” (153. o.). E megosztottságtudat megjelenése és a szűkebb déli szeretetközösség megkülönböztetése már Jefferson gondolkodásában is helyet kapott, de

még jellegzetesebb megjelenítője az a John C. Calhoun (1782–1850) volt, akinek felfogását könyve hatodik fejezetében elemezte a szegedi történész. A dél-karolinai politikus pályáját két alapvető szakaszra osztotta Vajda Zoltán. Fiatalabb korában, „nacionalista időszakában” Calhoun azt szorgalmazta, hogy a szövetségi kormány támogassa a tagállamokon „átnyúló”, úgynevezett „belső fejlesztéseket”, vagyis a távolabbi, nyugati területeket elérhetővé tevő infrastruktúra létrehozását. Ekkoriban „a fizikai tér meghódítása számára egyben a szimpátia és szeretet kötelekeinek Unión belüli megerősítésének szükségét is jelentette”. Az 1830-as évek elejétől viszont „egyrészt a rabszolgaság problematikája éles választóvonalként jelentkezett a két szekció között, másrészt ennek a választóvonalnak a leküzdéséhez szükséges univerzális szimpátiát Calhoun csak a Dél részéről gondolta biztosíthatónak” a saját önző, partikuláris szimpátiája fogságába került, ám a szövetségi törvényhozásban egyre inkább többségi helyzetbe jutó Északkal szemben (188. o.). A dél-karolinai politikus továbbra is törekedett az Unió össznemzeti szeretetközösségének helyreállítására, s a megoldást olyan politikai eszközrendszer kialakításában látta, amely a többségi helyzetbe került Északot a kisebbségi Dél érdekeinek tiszteletben tartására készíti.

Vajda Zoltán átható érvelése meggyőzi az olvasót arról, hogy nem erőltetett a korai amerikai politikai gondolkodás szentimentalizmus látószögéből történő vizsgálata, s hogy az általa kialakított elméleti rendszer alkalmazása nem vezetett az elemzett gondolkodók és irányzatok nézeteinek „megerősökhöz”. Szilárdan áll megközelítése mellett úgyannyira, hogy azt a korai amerikai eszmetörténet legrangosabb képviselőinek felfogásával szemben is kész kifejtetni. Ugyanakkor, a szegedi történész saját nézőpontjának „mindenhatóságával” is teljes mértékben tisztában van, amennyiben egyértelmű számára, hogy a szentimentalizmus is csak az egyik lehetséges elemzési szempontot jelenti a korai amerikai eszmetörténet vizsgálatában. Vajda Zoltán a más megközelítési módokat, például a klasszikus republikanizmus vagy a skót felvilágosodás szempontrendszerét is jól ismeri, mi több, azokat be is építette vizsgálatába.

A szegedi történész hatalmas primer és szekunder forrásanyagot mozgatott meg. Könyvét imponáló, tizenöt oldalas irodalomjegyzék zárja, amelybe a tágabb és szűkebb szakirodalom legfontosabb elemei belekerültek. A magam részéről ezt csupán Jefferson közéleti és magánéleti szentimentalizmusának összekapcsolásával, illetve az erre vonatkozó szakirodalommal egészítettem volna ki, különös tekintettel a mulatt rabszolgánőjével fenn tartott szexuális kapcsolatára.²

A szakirodalommal kapcsolatban még egy megjegyzésem van. Egy magyar nyelven, magyar közönségnek írott munkában érdemes a magyarul megjelent szakirodalom kiadásaira hivatkozni, vagy azokat is megemlíteni. Vajda Zoltán az ilyen esetek többségében az angol nyelvű kiadásokat használta, ami szakmailag teljes mértékben elfogadható megoldás, viszont néhány esetben elmaradt a vonatkozó magyar szövegkiadások megemlítése, ami viszont a csak magyarul tájékozódó olvasók dolgát megkönnyítette volna. Ilyen például a *The Federalist Papers* magyar kiadása, vagy az a szöveggyűjtemény, amelyben több, Vajda által elemzett írás is helyet kapott.³ A kötet szövege jól gondozott, alig néhány elütés, hiba vagy szakmailag vitatható megállapítás maradt benne.

2 Gordon-Reed, Annette: *Thomas Jefferson and Sally Hemings. An American Controversy*. Charlottesville, 1997; Gordon-Reed, Annette: *The Hemingses of Monticello. An American Family*. New York, 2008.

3 Hamilton, Alexander–Madison, James–Jay, John: *A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról*. A jegyzeteket kész.: Magyarics Tamás. Bp., 1998; illetve *Új rend egy új világban. Dokumentumok a korai amerikai politikai gondolkodás történetéhez*. Vál., ford., szerk. és a jegyzeteket kész.: Lévai Csaba. Debrecen, 1997.

Vajda Zoltán már eddig megjelent hazai és külföldi, magyar és angol nyelvű publikációival is kiemelkedő szerepet játszott a korai amerikai történelem és eszmetörténet művelőjeként és hazai megismertetőjeként. Egyetemi oktatóként, kutatóként és folyóirat-szerkesztőként is sokat tett azért, hogy ez a terület nagyobb figyelmet kapjon a hazai amerikanisztikai és egyetemes történeti képzésben és kutatásban. Most megjelent könyvével e tevékenységeit is magasabb szintre helyezte, s olyan munkát tett le az asztalra, amely még nagyon sokáig fog fontos szerepet játszani a korai amerikai eszmetörténet hazai megismertetésében és oktatásában.

Lévai Csaba*

---

* A szerző a Debreceni Egyetem BTK Történelmi Intézet Egyetemes Történeti Tanszékének habilitált egyetemi docense (4010 Debrecen, Egyetem tér 1., levai.csaba@arts.unideb.hu).